

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date: 19/08/2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 08/09/2022

Klasik Sosyal Kuram ve Din: Karl Marx ve Emile Durkheim'in Din Yaklaşımları

İbrahim YENEN¹

Öz

Bu makalenin amacı, klasik sosyal kuramın öncü kurucularından Karl Marx ve Emile Durkheim'in toplumsal bir olgu olarak din hakkındaki yaklaşımlarını değerlendirmektir. Dinin sosyal kuramın konusu olması, modern dünyada dinin doğası ve rolünün ne olacağı sorusuna cevap aranması sebebiyledir. Bu amaçla Karl Marx'ın farklı makale ve kitaplarında yer alan yazıları ile Emile Durkheim'in din hakkında kaleme aldığı temel eseri incelenmiştir. Çalışmanın ilk bulgusu her iki sosyal kuramcının sosyal bilim yaklaşımlarının farklı olmasına rağmen din hakkındaki yaklaşımlarının nicel anlamda benzer olduğudur. Çünkü Marx ve Durkheim açısından din, sosyal bir gerçeklik olarak birincil bir olgu değildir. Marx için din, ekonomi politiğin koşullarına bağlı olarak şekillendiği için Durkheim için de ahlakın önemli bir bileşeni olduğu değerlendirilmeye alınmıştır. Marx açısından dinin temel anlam ve işlevi, gerçekliği tersine çevirerek gösterilmesini sağlayan bir ideoloji olarak ortaya çıkmaktadır. Durkheim açısından ise din, sıradan nesne ve sembollerin toplum tarafından kutsallaştırılması ve bu kutsalın etrafında sosyal bütünlüğün sağlanması işlevini yerine getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Kuram, Din, Karl Marx, Emile Durkheim, İdeoloji, Kutsal

Classical Social Theory and Religion: The Religion Approach of Karl Marx and Emile Durkheim

Abstract

The aim of this article to evaluate to approaches of Karl Marx and Emile Durkheim who are the of pioneers of classical social theory about religion as a social phenomenon. The fact that religion is the subject of the social theory is due to the search for an answer to the question of what will be the nature and role of religion in the modern world. Fort his purpose the writings of Karl Marx in different articles and books and main

¹ Doç. Dr.; Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe Din Bilimleri Bölümü, Kastamonu, Türkiye

E-mail: yenenibrahim@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4407-948

Atf İçin / For Citation: YENEN, İ. (2022). Klasik sosyal kuram ve din: Karl Marx ve Emile Durkheim'in din yaklaşımları. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED*, Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 7, 745-758. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbed>

work of Emle Durkheim about religion were examined. The first finding of study is that although social science approaches of social theorists are different their approaches to religion are quantitatively similar. For, for Marx and Durkheim, is not a primary phenomenon as a social reality. For Marx religion was taken into consideration as an important component of morality for Durkheim, as it was shaped depending on the conditions of political economy. For Marx the basic meaning and function of religion emerges as an ideology that enables it to be shown by reversing reality. For Durkheim, religion fulfills sanctifying ordinary objects and symbols by society and providing social integrity around this sacred.

Key Words: Social Theory, Religion, Karl Marx, Emile Durkheim, Ideology, Sacred.

GİRİŞ

Sosyal kuram, toplumsal yasa, çıkarım, varsayım ve hipotezleri kapsayan ve en genel anlamda sosyal gerçekliğin belirli yönlerini açıklamayı amaçlayan sistematik iyi oluşturulmuş önermeleri ifade etmektedir. Sosyal kuram araştırmacının belirli bir zaman diliminde gerçekleştirdiği sistematik gözlem sonucunda elde ettiği kanıtlar ile desteklenen ve toplumsal olguların görünenin dışındaki gerçek nedenlerini açıklamayı amaçlayan nitelikli önermelerdir. En genel anlamıyla sosyal kuram siyaset, ekonomi, aile inanç ve eğitim gibi sosyal olguların toplumsal gerçekliklerini sistematik bir şekilde açıklamaya yönelmiş önermelere işaret etmektedir. Robert Nisbet, *Sosyolojik Düşünce Geleneği* isimli eserinde sosyolojiyi diğer sosyal bilim disiplinlerinden ayırt eden temel kurucu fikirlerin “cemaat, otorite, statü, kutsal ve yabancılaşma” olduğunu ifade etmektedir (Nisbet, 2013: 7). Hatta kutsal kavramının diğer kavramlar arasındaki yerini “*sosyolojinin üstlendiği eşsiz rol ya da insan ve toplumun tabiatı hakkındaki temel öncüller konusunda başka hiçbir kavram kutsal kavramı kadar anlamlı değildir*” sözleri ile vurgulamaktadır (Nisbet, 2013). Kutsal kavramının bu ayrıcalıklı öneme sahip olmasının esas unsurlarından birisi de kavramın zıddını teşkil eden seküler/lik düşüncesinin sadece dinin değil toplum, devlet ve ekonomik sistemin yenilenen içeriğinin açığa çıkarılmasında kavramsal bir çerçeve sunmasında yatmaktadır. Benzer şekilde George Ritzer de sosyoloji kuramının gelişimine sebep olan sosyal güçleri sıralarken “siyasal devrimler, endüstri devrimi, sosyalizmin ortaya çıkışı, feminizm, kentleşme ve bilimin gelişimi’nin yanı sıra dini hayatın değişimini de saymaktadır (Ritzer, 2013: 15). Modern toplum ile birlikte ortaya çıkmaya başlayan bu dini değişimin kökenleri aslında Rönesans ile başlayan ve Aydınlanma düşüncesi ile belirginleşen bir sürecin içinde ortaya

çıkıştır. Modern Batı medeniyetinin temel dönüşüm noktalarından Reform dönemi ile ortaya çıkan ve Fransız Devrimi ile keskinleşen ortak kanaat, dinin kurumsal bir müessese olarak reddedilmesidir. Fakat kurumsal bir yapı olarak olumsuzlanan din, kendisine doğal hukukun sınırları ve bireyci rasyonalizmin yaygınlığı çerçevesinde yer bulabilmiştir. Çünkü özellikle Aydınlanma düşünürleri açısından dini düşünce, insan, toplum ve sosyal hayat hakkında geliştirilmiş birtakım önermelere dayanmaktadır. Üstelik bu kutsal önermelerin, modern bilim ve felsefenin ulaştığı gerçeklik seviyesinden oldukça uzak olduğu kabul edilmektedir. Yine Aydınlanma düşüncesinin kökeninde insanlığın aklın kullanımının yaygınlaşmasıyla yeni oluşan toplumda dinin işlevini kaybedeceği ve hatta ortadan kalkacağı varsayımı bulunmaktadır. Ancak Aydınlanma düşüncesinin varsayımının gerçekleşmediği 19. Yüzyıl boyunca yaşanan gelişmeler dolayısıyla anlaşılmıştır. Çünkü modern toplumun oluşmaya başlamasıyla din, sadece bireyci bir rasyonalizmin sınırları içinde kalmamış, sosyal hayatın bütünlüğünden ayrılmaz bir biçimde kolektif olarak etkinliğini devam ettirmiştir. Çünkü klasik sosyoloji kuramcılarının bireysel hayatlarında dinin olumlu bir belirleyiciliği olmamasına rağmen entelektüel ilgi alanlarında yer alması farklı bir noktaya işaret etmektedir. Bu nokta ise sosyolojik kuramcıların toplumu çözümleme yöntemlerinde dini temel bir değişken olarak ele alan metodolojik yaklaşımlarında görülmektedir. Dolayısıyla sosyolojinin din ilgisi ve vurgusu, özellikle on dokuzuncu yüzyıl başlarında cemaat ve otorite düşüncesiyle birlikte anlaşılabilir dinin yapısına ilişkin anlayıştaki değişimde ortaya çıkmaktadır (Nisbet, 2013: 21).

Bilimsel sosyolojik kuram, sosyal olguların eylem, etkileşim ve organizasyon ilişkiler çerçevesinde ortaya çıkan doğasının nasıl işlediğini anlamaya yönelik bir çabayı ifade etmektedir. Doğa bilimlerinde olduğu gibi sosyal bilimlerde de kuramların dayandığı ortak temel terimler bulunmaktadır. Sosyal kuram söz konusu olduğunda özellikle “kavram”, “önerme” ve “format” terimleri ön plana çıkmaktadır (Jonathan, Leonard, Caharles, 2010). Sosyolojik kuram, “kavram, önerme ve format” kavramları ile sosyal dünyanın işleyişinin çözümlemesini gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Öncelikle kavramlar, sosyal dünyanın belirli özellikleri ile tanımlanarak bir kategori içerisine yerleşmesini ifade etmektedir. Örneğin modern toplumsal yapının varlığı “burjuvazi,

sosyal sınıf, tabakalaşma ve farklılaşma” gibi kavramların kullanılmasına bağlıdır. Çünkü bu kavramların kullanılmadığı ve işlevselliğinin olmadığı bir modern toplum türünden bahsetmek mümkün değildir. Ancak üzerinde tartışılan konunun daha belirgin bir şekilde ortaya çıkması için kavramların olabildiğince ortak anlamlara sahip olması beklenmektedir. Kavramlar genel sosyal olgular ile ilgili oldukları için soyut özelliklere sahiptir. Bu soyut özelliklerin zaman ve mekân çerçevesinde daha keskin ve işaret ettiği olguyu açıklama kapasitesine ulaşabilmesi için belirsizlikten uzak olması gerekmektedir. İkinci olarak önerme ise kısaca kavramların bir araya gelmesi ile oluşan ve üzerinde konuşulan olgu hakkında hüküm oluşturma sürecini ifade etmektedir. Örneğin modern toplumsal hayatın temel olgusu olarak aile kavramı tanımlandıktan sonra “Aile toplumun temelidir” cümlesini kurarak aile ve toplum hakkında hüküm inşa etmek önerme olarak kabul edilmektedir. Benzer şekilde “Eğitim, sosyal eşitsizliğin sürekliliğini sağlayan bir süreçtir.” cümlesi de eğitim ve toplum arasındaki ilişkinin belirli bir çerçevede hükme bağlanmasını göstermektedir. Son olarak format kavramı da önermelerin bir araya getirilerek sistemli bir şekilde düzenlenme biçimine işaret etmektedir. Birkaç çeşit format türü bulunmaktadır. Örneğin kavram ve önermeleri belirli bir sınıf ve kategori içerisinde tipoloji oluşturacak şekilde kullanarak oluşturulan format türü, analitik şemalar olarak isimlendirilmektedir. Analitik şemalar türü, sosyal olgunun dikkat çeken önemli özelliklerinin bir araya getirilerek belirli bir kalıba dönüştürülmesini içermektedir.

Yukarı açıklanan sosyal kuram kavramı çerçevesinde klasik sosyoloji kuramcıları olarak Karl Marx ve Emile Durkheim’in din olgusunu çözümlerken kullandıkları kavram, önerme ve formatlar genel olarak değerlendirilecektir. Marx ve Durkheim’in görüşlerinin ele alınması toplum çözümlerinin birbirleri ile farklılık göstermesi sebebiyledir. Marx’ın ekonomi-politik temelli çatışmacı yaklaşımına karşın Durkheim’in kültürel temelli yapısalcı bir yaklaşıma sahip olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle iki farklı kuramsal yaklaşımın din hakkındaki çözümlerine yansımaları incelenecektir.

Karl Marx’ın Din Yaklaşımı

Marx’ın materyalist tarih düşüncesinde insan varlığını belirleyen temel unsur bilinç değil toplumsal varlıklardır. Buna göre hayatın maddi boyutunun ilk tezahürü olarak üretim

biçimleri insan varlığının sosyal, siyasal ve düşünsel süreci üzerinde belirlemeci bir etkiye sahiptir. Çünkü Marx'a göre fikir, kavram ve bilinç gibi maddi olmayan çerçeveler insanın maddi eylemleriyle sıkı sıkıya bağlıdır ve hayatın gerçek yönünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla siyaset, yasa, ahlak, din ve metafizik gibi zihinsel üretim kalıpları bu maddi üretim sürecinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Böylelikle insanların kavram, fikir ve düşünceleri kendi maddi hayat örgülerinin bir sonucudur. Marx genel anlamda hayatı belirleyen insanların düşünce, imge ve tasarımlarından oluşan bilinç değil bilakis insanların tecrübe ettikleri gerçeklerdir (Marx, Engels, 2009: 37). Bu yaklaşımının gereği olarak Marx, dini de fikir, inanç ve kutsal kaynaklı değil insanların kendi ürettikleri bir şey olarak değerlendirmektedir (Marx, 2008: 34). Dinin sosyal ve politik reel hayatın bir ürünü olması Marx'ın onu ikincil bir olgusu seviyesinde ele almasına neden olmuştur. Çünkü bu özelliği ile din, başlı başlıca belirleyici etkin bir faal olgu değildir. Daha da önemlisi ekonomi politiğin koşullarına bağlı olarak şekillendiği için din, Marx'ın sosyal çözümleme yaklaşımlarında birincil bir olgu olma özelliğine sahip değildir (Morris, 2004: 59).

Ancak insanın kendi hayat koşullarının bir ürünü olarak din, insan varlığını bütünleyen ve gerçekleştiren bir özelliğe de sahip değildir. Tam aksine insanın kendini gerçekleştirememiş ve varlığını tam idrak edememiş seviyesinin bir yansımasına işaret etmektedir. Marx'ın ifadeleriyle din “*henüz kendine erişmemiş ya da çoktan yitirmiş bulunan insanın sahip olduğu kendinin bilinci ve kendinin duygusunu*” oluşturmaktadır (Marx, 2009: 192). Ancak insan varlığının anlam üretme süreci, kendi dünyası dışında soyut bir anlama sahip olmadığı için bu varlığın maddi tezahürleri olarak ekonomi, siyaset, devlet ve toplum temelinde gerçekleşmektedir. Fakat toplum ve devlet mekanizmasının kendileri asli varlıkları dışında eşitsiz bir örgütlenme tabanında var oldukları için ters yüz edilmiş bir hayat/dünya oluşturmaktadır. Devlet ve toplum aynı zamanda gerçekliğin tersine çevrilmesinin meşruiyeti ve bilinci olarak dini üretmektedir. Çünkü Marx'ın temel varsayımların birisi insanlar ve hayatlarında tecrübe ettikleri ilişkilerin, *camera obscura* benzeri gerçekliği tersine çevirme işlevine sahiptir (Marx ve Engels, 2018: 44). Böylelikle insan gerçekliği tersine çevirerek oluşturduğu dünyanın devamlılığını sağlamak üzere dinin üretim sürecini bir ideoloji olarak gerçekleştirmiş

bulunmaktadır (Özyurt, 2014: 225). Nihayetinde üretilmiş din vasıtasıyla insanın kendilik bilincinden uzak yeni bir dünya kurulmaktadır. Bu sebeple Marx, doğrudan dinin kendisini değil din aracılığıyla oluşturulmuş bu dünyanın varlığına karşı çıkmaktadır. Marx, bu dünya ile savaşmak gerekliliğini kendi cümleleri ile şöyle ifade etmektedir:

“Din bu dünyanın genel teorisini, onun ansiklopedik özetleme kitabını, onun halksal biçimdeki mantığını, onun tinselci point d’honneur’ünü (onur sorununu) kendinden geçmesini, ahlaksal onaylanmasını, görkemli tamamlayıcısını teselli ve aklanmasının evrensel temelini oluşturuyor., çünkü insansal öz gerçek gerçekliğe sahip bulunmuyor. Öyleyse dine karşı savaşım vermek, dolaylı olarak dinin tinsel aromasını oluşturduğu dünyaya karşı savaşım vermek anlamına geliyor.” (Marx, 2009: 192).

Marx, reel politik ve ekonomik anlamda dinin sosyal hayatın gerçekliğini farklılaştırdığı gibi insanın psikolojik dünyasında da aynı işleve tekabül ettiğini savunmaktadır. Çünkü insan doğası ve varlığına aykırı olarak eşitsiz bir şekilde örgütlenmiş toplum ve devlet hayatında insanın kaçınılmaz olarak karşılaşacağı duygu hayal kırıklığı, ümitsizlik ve acı duymaktır. Dolayısıyla insan, hayatın bu acımasızlıkları karşısında kendisine korunaklı bir tinsel dünya yaratarak dini psikolojik bir sığınak olarak kullanmaktadır. Ancak Marx’a göre insanın bu tutum ve yönelişi iki özelliğe sahiptir. Birincisi dini sıkıntı ve üzüntü hali, aslında gerçekten var olan bir sorunun dışavurumu iken ikincisi sıkıntı ve sorunun varlığına karşı bir tepkisiz protesto özelliği taşımaktadır. Ancak gerçek sıkıntının sessiz bir protesto ile karşılanması insanları aldatıcı ve yanıltıcı bir mutluluk duygusuna sevk etmektedir. Çünkü insan, reel anlamda karşılaştığı maddi boyutları belirgin bir sorunu değiştirmek için mücadele etmesi gerekmektedir. Fakat dinin olduğu tinsel atmosferli bir dünyada verilmesi gereken bu mücadele yine insan üretimi din tarafından engellenmektedir. İnsanın siyasal ve toplumsal alanda veremediği bir anlamda özgürleşme mücadelesi kendi psikolojik dünyasında *camera obscura* etkisi yaratarak tahammül ve telafi etkisine bürünmektedir. Ancak Marx’a göre insan bu aldatıcı mutluluk duygusundan kurtularak gerçek mutluluk duygusuna erişmelidir. Bunun yolu ise insanların kendi hayatları üzerindeki yanılsamalardan vazgeçerek yanılsamayı gereksiz ve geçersiz kılacak bir dünya inşa etmeleri yolunda mücadele etmektir. Ancak bu yöntem ile insan kendi varlığını duyumsayarak kendi çevresinde dönmekle elde edeceği aydınlık ile özgürlüğünü başaracaktır. Bunu gerçekleştirmediği takdirde kendi dünyası etrafında

dönen aldatıcı bir güneş olarak dinin aydınlatıldığını zannettiği bir tinsel atmosferde varlığının gerçek amacına muhalif bir şekilde yaşamını sürdürecektir. Bu hayatın sürdürülmesi ise “insanın özyabancılaşmasının kutsal biçimlerinin” kendini tekrar ederek içinden çıkılmaz bir döngüyü yineleyecektir.

Marx’ın yaklaşımında dinin görünürde pozitif fakat içerikte yine negatif bir işleve sahip olduğu farklı alan, Batı tarihinde gerçekleşmiş olan reform hareketleridir. Reformu Almanya’nın devrimci geçmişi olarak tanımlayan Marx, bu devrimin rahiplerin beyninde gerçekleştiğini belirtmektedir (Marx ve Engels, 2008: 43). Reform döneminde Luther’in konumunu ise bağımlılıktan gelen köleliğinin yerine inanca bağlı köleliği ikame etmesiyle açıklamaktadır. Çünkü Luther, insanları Kilise’ye bağımlı inançlılar yerine kendi imanlarına bağlı inançlılar haline getirmiştir. Katolik Kilise’nin dini alan üzerinde kurduğu tahakküm alanını zayıflatmaya yönelik Luther’in, Kilise dışı dindarlar olarak *“laikleri papazlara dönüştürerek papazları laiklere dönüştürmüş oldu”*ğunu vurgulamaktadır. Laikler ve papazlar arasında gerçekleşen bu dönüşümün esas sonucu ise din duygusunun dıştan gelen kurumsal bir bağımlılık yerine insanın içinde oluşan bir gönül bağımlılığına dönüşmesidir. Reformun dinin doğası ve sosyal rolüne yönelik bu dönüştürücü etkisi Marx’a göre gerçek anlamda bir çözüm olmasa da sorunun kendisinin doğru bir şekilde tanımlanmış olmasını sağlamıştır. Çünkü gerçek sorun Kilise üyesi olmayan anlamında laik insanların Kilise mensubu olarak papazlar ile mücadelesi değil laik insanların kendi içlerindeki papaz ile yani papaz nitelikleri ile mücadelesidir.

Marx’ın din yaklaşımındaki gözlemlenen konulardan bir diğeri de Alman Yahudilerinin özgürleşmesi üzerine gerçekleştirdiği din, devlet ve sivil toplum ilişkileri hakkındaki görüşleridir. Marx, öncelikle Yahudi sorununun niteliğinin Yahudilerin yaşadıkları ülkelere göre farklılık gösterdiğini belirtmektedir. Örneğin bu sorun Almanya’da “teolojik”, Fransa’da “anayasalcılık” ve Kuzey Amerika’da ise “seküler” bir özellik ile ortaya çıktığını ifade etmektedir. (Marx, 2009: 13) Marx, Bruno Bauer’in sorunu teolojik olarak görme eğilimine karşı seküler olarak yani din ve devlet ilişkilerinin birbirinden bağımsızlaşması çerçevesinde ele almaktadır. En genel manada Yahudilerin ve hatta Hıristiyan ve diğer din mensuplarının özgürleşmesini, devletin dinden özgürleşmesi ile mümkün görmektedir. Çünkü öncelikle devletin özgürleşmesi varsa kendi dininden

özgürleşerek gerçekleşebilecektir. Toplumun çoğunluğu kendisini din ile bağlantılı kabul etse de devlet kendisini dinden özgür hale getirmelidir. Ancak devletin kendini dinden özgürleştirilmesi insan özgürlüğü için ilk adım olsa da yeterli değildir. Marx'a göre insanın kendi özgürlüğünü tam olarak gerçekleştirebilmesi için bireysel dünyasında da dinden bağımsız bir şekilde yaşamayı başarmasına bağlıdır. Marx'a göre insanın dinden politik olarak özgürleşmesi, dinin kamu hukukundan özel hukuk alanına doğru çekilmesiyle mümkündür. Böylece din, insanın bir üyesi olduğu devletin uygulama alanı dışına çıkacak ve bireylerin ortak yaşam alanı olarak sivil toplumun ve bireysel yaşam alanı olarak da özel hayatın sınırlarında kalacaktır (Marx, 2009: 20). Ancak bu noktada insanın devletten özgürleşmesini ifadesi olarak “yurttaş” kimliği ile dini bağlılığın göstergesi olarak “dindar” kimliği arasında bir çelişki hatta çatışma yaşanması muhtemeldir. Bu sebeple Marx, uzun vadede bu karşıtlığın çözülmesi için devletin “*dinin kaldırılmasına dinin yok edilmesine dek ilerlemesi*” (Marx, 2009: 20) gerektiğini düşünmektedir.

Emile Durkheim'in Din Yaklaşımı

Emile Durkheim'in sosyal bir fenomen olarak dini bilimsel seviyede araştırma konusu haline getirmesinin iki sebebi vardır. Birincisi toplumsal nizamın tesis edilmesinde yeri geldiğinde hukuk normlarından bile daha etkili olabilen ahlak yasalarıdır. Çünkü din sosyal boyutları itibariyle ahlakın bir bölümünü meydana getirmektedir. İkincisi ise kendi yaşadığı dönem itibariyle hızla tebarüz etmeye başlayan modern toplumda dinin önemini kaybetmeye başlamasıyla oluşacak boşluğun nasıl ve ne ile doldurulacağına dair meraktır. Bu iki temel mesele Durkheim'i dini sosyolojik bir araştırma nesnesine dönüştürmesine sebep olmuştur. (Cosser, 2011: 134)

Durkheim, önemli bir sosyal bir olgu olarak dini incelemek için, yaşadığı zamanın modern toplumundaki farklılaşmış görünümünün yerine basit ilişkiler ağının sade biçimde ortaya çıktığı ilkel toplumları tercih etmiştir. Ayrıca Durkheim, modern dönem din araştırmalarının merkezinde Tanrı kavramı olmasını eleştirerek esas kavramın kutsal olması gerektiği düşüncesinden hareket etmiştir (Durkheim, 2011: 14-18). Durkheim, genel metodolojik yaklaşımı gereğince dinin ne olduğunu tanımlamadan önce ne olmadığını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır (Köseihal, 1971: 100). Öncelikle, dinin

“tabiatüstü” kavramı ile tanımlanamayacağını ifade etmektedir. Çünkü modern dönemler boyunca tabiat kavramı doğa kavramı ile eşdeğer olarak değerlendirilmiştir. Doğa kavramı ise modern bilim literatüründe rasyonel düşünme ve araştırma alanına tekabül etmektedir. Dolayısıyla dini tabiatüstü kavramı ile tanımlamak ve araştırmak onun rasyonel dışı bir olgu olduğu anlamına gelecektir. Ayrıca herhangi bir sosyal olgunun tabiatüstü olarak değerlendirilebilmesi için doğal bir süreci tamamlaması gerekmektedir.

Ayrıca Durkheim din olgusunun merkezine Tanrı kavramının yerleştirilerek de araştırılmasına karşı çıkmaktadır. Çünkü ilk olarak Budizm, Hinduizm vb. dünya nüfusunun çoğunluğunun inandığı dinlerin büyük bir bölümünde Tanrı inancı yer almamaktadır. İkinci olarak din araştırmalarında Tanrı kavramında hareket edilirse insanların Tanrı ile kurdukları etkileşim ve bu etkileşimin sosyal sonuçlarına odaklanmak gerekecektir. Tanrı-insan etkileşiminin teknik olarak tanımlandığı ve ortaya çıktığı alan ise sadece ayinler olacağı için dinin sadece bir bölümünün incelenmesi anlamına gelecektir. Durkheim, din araştırmalarında kullanılan ancak doğrudan din ile bağlantılı olmadığını düşündüğü büyü kavramının kullanılmasını da iki nedenden dolayı olumlu bakmamaktadır. Birincisi din ve büyü tarih boyunca birbirleri ile genellikle uyum içerisinde değil rekabet halinde olan iki temel kavramdır. İkincisi ise dinin sosyal bir fenomen halinde ele alınmasının en önemli gerekçesi olarak inananlarının oluşturduğu cemaat birlikteliğinin büyüsel inançlarda ortaya çıkmamasıdır. Bundan dolayı büyü, bir inanç unsuru olarak değerlendirilmesine karşın toplumsal bir boyuta sahip olmadığı için din araştırmalarında merkez bir kavram olarak tercih edilmemelidir.

Durkheim, din tanımlamasını gerçekleştirmeden önce son olarak “din fenomeni” kavramını da analiz etmiştir. Çünkü din, sosyolojik araştırmalara sosyal bir fenomen olması dolayısıyla konu olabilmektedir. Durkheim’in metodolojik yaklaşımının bir gereği olarak fenomen kavramı, kendisini meydana getiren parçaların belirlenmesiyle anlaşılır hale gelebilecektir. Dolayısıyla sosyal bir fenomen olarak din “inanç” ve “ayin” kavramlarının varlığıyla bütünlüklü bir anlama sahip olacaktır. İnanç kavramı da kendi içerisinde “kutsal” ve “din dışı” kavramlarının bir araya gelmesiyle anlamlı bütünlüğünü sağlayacaktır. Bu noktada aslında inanç, doğrudan kutsalın kendisi ile ilgilidir. Ancak kutsalın anlamı din dışı olarak kabul edilen alanın sınırlarından kesin bir şekilde hatta

yasaklarla ayrılmış olması ve soyut bir manaya bürünmesiyle belirgin hale gelecektir. Aslında kutsal, inanca dair yasak ve kısıtlamalar ile sınırları keskinleştirilmiş ve bu sınırların dışında kalan alanın din dışı olarak tanımlandığı bir özel alan konusudur. Ayin kavramı ise büyü konusunda yukarıda açıklandığı gibi bir inancın bağlılarının kendi kutsalları ile kurdukları ilişki biçiminin sosyal bir sisteme yani fenomene dönüşmesini ifade etmektedir. Ayin, inanç topluluğunun bir cemaate dönüşmesini sağlaması ve dinin toplumsal bir gerçeklik halini alması için vazgeçilmez bir kavramdır.

Durkheim dinin hangi kavramlar ile araştırma konusu olarak değerlendirilmemesi gerektiğini açıkladıktan sonra bir tanımı ortaya koymuştur. Ona göre din olgusu “*diğer olgulardan ayrılmış ve yasaklanmış kutsal şeylerle ilgili olan inançlar ve pratiklerden (herkesi kendisine bağlayan ve Kilise olarak isimlendirilen bir ahlaki topluluk) oluşan birleşik bir sistem*” dir (Durkheim, 2011: 44). Bu tanımda din ve dini fenomenlerin varlığı, sosyal hayatın dini ve dünyevi alan olarak ikiye ayrılmasına bağlanmıştır. Sosyal dünyanın dini veya dini olmayan fenomenleri ancak onlara inananlar tarafından atfedilen kutsallık dolayısıyla anlamlı hale gelmektedirler.

Bu noktada dini olmayan bir objenin kutsal olma sürecinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Kutsallaşma sürecinin temel malzemesi ise toplum tarafından ortak mana yüklenen sembol ve nesnelere atfedilen kutsallığın temsil ettiği din ise toplumsal bir genel kabulün yansıması kolektif bütünlük olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kolektif bütünlük de belirli zaman sonra toplumun kendisi ile özdeşleşme yoluna girmektedir. Böylece dinin insanlara temas eden ve etkileyen sembolik gücü toplumdan kaynaklanmaktadır. Bu şekilde kutsal ve kutsallaşma döngüsü tamamlanmaktadır. Şöyle ki ilk önce herhangi bir özelliği olmayan sıradan bir nesne veya sembole toplum tarafından kutsallık atfedilmektedir. Daha sonra toplum, bu sembol ve nesnelere etrafında ortak bir inanç ve heyecan üreterek devamlılığını sağlamaktadır. En sonunda ise sembol ve nesnelere etrafında üretilen kutsallık anlayışı toplumun kendisi haline gelmektedir. Dolayısıyla kutsallar bütünü olarak din, semboller bütünü olarak toplumun kendisini keşfetmesine araçsal destek sağlayan bir sisteme dönüşmektedir. (Ritzer, 2013: 99) Aynı zamanda din, insanların bireysel tecrübelerinin çok ötesinde ortaya çıkan gerçekliğin toplumsal deneyimi olarak değerlendirilmektedir (Huther, 2013:

205). Böylelikle insanlar kendilerini aşarak toplumsal bir fenomene dönüşen uzak bir “dışsal ve zorlayıcı” gücün varlığını toplum sayesinde hissetmektedirler (Jonahtan, 2010: 377).

Durkheim, dinin ne olduğunu tanımladıktan sonra dinin kaynağını sorununa yönelmiştir. Dinin kaynağı sorununa ise yine önce söz konusu kaynağın ne olmadığından başlamıştır. Durkheim’e göre dinin kaynağı “ruhçuluk/animizm” ve “tabiatçılık/natüralizm”de aranmamalıdır. Öncelikle Ona göre dinin kaynağı ruhçuluk değildir çünkü ruh ilk olarak bedenden ayrı bir varlık olarak değerlendirilmektedir. İkinci olarak ise ruhun kaynağı genellikle rüyalar kabul edilmektedir. Bu iki sebep dolayısıyla ruhçuluk, dinin toplumsal bir fenomen olarak değerlendirilmesine imkân vermeyeceği için dini kaynağı olarak kabul edilmemektedir. Tabiatçılık düşüncesinde dinin kaynağı insanın duyuları sayesinde tabiatın elde ettiği varsayılmaktadır. Hâlbuki Durkheim açısından tabiat, kutsal olma seviyesini elde edecek bir olağanüstülüğe sahip değildir. Ayrıca tabiat kutsalın kaynağı olarak kabul edilirse güneş, ay, dağ ve deniz gibi tabii olguların kutsalın merkezinde olması gerekecektir. Ancak insanlık tarihine bakıldığında bu tabii olguların kutsal kabul edilmeleri erken dönemlerde değil daha geç dönemlerde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla dinin kaynağını Durkheim farklı bir kavramda aramış ve bu kavram “totem” olarak ortaya çıkmıştır.

Durkheim, dinin kaynağını etnolojik bir kavram olarak “totemizm” ile açıklamıştır. Durkheim, bu teorisini İskoç etnolog ve sosyal antropolog James George Frazer’ın (1854-1941) totem üzerine gerçekleştirdiği çalışmalarına dayandırmıştır. Frazer’ın çalışmalarına göre bir hayvan, bitki veya başka bir doğal varlık olabilen totem, asıl olarak klan hayatının exogamik bir temel özelliğini yansıtmaktadır. (Alıcı, 2010: 121) Çünkü Frazer, araştırma sonuçlarında Amerikan yerlilerinde yüksek bir oranda dış evlenme gerçekleştiren klan isimleri belirlemiştir. Farklı klanlar arasında çeşitli etkiler meydana getiren totem, Frazer tarafından “sosyolojik bir sistem”in temeli olarak değerlendirilmiştir.

Dinin kaynağı olarak kabul edilen totem inancı, toplumsal sistemin en basit şeklini gösteren klan yapısıyla birlikte varlık alanına sahip olmaktadır. (Tanyu, 1983:157)

Bireyleri akrabalık gibi çok özel bir bağla birbirlerine bağlayan klanın belirgin özelliği ise sadece kendisine ait bir totemin bulunmasıdır. Aynı kabileye bağlı her bir klanın ayrıca bir totemi bulunmaktadır. Klan üyeleri ya kendisini dünyaya getiren annenin ya beraber yaşadığı babanın ya da annenin hamile kalmasını sağlayan mitsel bir ata aracılığıyla totem sahibi olmaktadır. Kutsal düşüncesinin nesnel temsilcisi olarak totem, öncelikle bir “isim” ve “amblem” şeklinde işlev görmektedir. Bir isim olmakla birlikte totemin işlevi temsil anlamında “arma” görevini yerine getirmektedir. Aynı zamanda arma'nın aidiyet duygusunu ifşa etmesi bakımından klan üyeleri, üzerlerinde totemik bir işaret taşımaya ve kendilerini totemlerine benzetecek şekillere bürünmeye önem vermektedirler. Çünkü totemin en temel özelliği, “kutsal” ve “din dışı” olarak ikiye ayrılan varlık dünyasında “kutsal” olan şeylerin kendisine referansla belirlenmesidir. Örneğin Avustralya kabilelerinin ayinlerde kullandıkları ve genellikle odun ve taş parçalarından meydana gelen “çurunga”lar (Durkheim, 2011: 165) üzerlerine çizilen resimlerden dolayı kutsalı simgelen totem özelliği kazanmışlardır. Çurungalar sadece klan üyeleri değil klan topluluğunun tamamı açısından değerli olduğu için kendisine mahsus bir yerde muhafaza edilmektedirler. Çünkü çurunganın kaybolması klanın başına gelebilecek büyük bir felaketin habercisi olabilmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi çurunga bu etki ve gücünü üzerine çizilen totem işaretlerinden almaktadır. Dolayısıyla herhangi bir taş veya tahta parçası, klan tarafından totem kabul edilen nesnenin kendi üzerine resmedilmesiyle kutsala dönüşmektedir. Bu anlamda ilkel insan ve topluluklar, birlikte yaşadıkları nesne ve varlıklara bir anlamda kutsalı yükleme işlemi gerçekleştirmektedirler.

SONUÇ

Modern toplumun ortaya çıkmaya başladığı 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyal olguların içinde hayat bulduğu toplum koşullarına göre şekilleneceği anlaşılmıştır. Bu sebeple yeni toplumun politik, ekonomik ve kültürel kalıpları içinde inanç, din ve ritüel gibi kutsala dair konular da sosyal kuramcılarının ilgi alanları arasına dahil olmuştur. Özellikle dinin modern toplumda varlığı ve işlevi hakkında farklı perspektiflerden çözümlenmeleri gerçekleştirilmiştir. Çünkü dinin anlamı ve fonksiyonu modern öncesi

klasik dünyada icra ve işgal ettiği alandan oldukça farklı olduğu anlaşılmıştır. Bu sebeple klasik sosyal kuramcılarının temel ilgi alanlarından dinin modern toplumda doğasının ve oynayacağı rolün ne olacağı merak konusu olmuştur. Bu çerçevede sosyal kuramcı analizcilerin esas meselesi modern toplum ve insan ilişkilerinin analiz edilmesidir. Bu noktadan hareket edildiğinde Karl Marx, modern toplumun niteliğinin eşitsizliğe dayalı bir yapıda ortaya çıktığını ve bu eşitsiz sosyal hayatın değiştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca sosyal eşitsizliğin üretilmesi ve devamlılığını doğrudan veya dolaylı yollardan sağlayan unsurlar da bulunmaktadır. Marx açısından din ve özellikle dini kurumlar (kilise) sosyal eşitsizliğin üretildiği ve devamlılığının sağlandığı yapılardır. Dinin eşitsiz sosyal hayatın destekçisi olması ise insanların gerçekliği görmesine engel olduğu hatta gerçekliğin tam tersi şekilde göstermesine sebep olduğu şeklindedir. Böylece Marx açısından din, sosyal gerçekliğin ortaya çıkmasını engelleyen bir yanıltıcı ve bu gerçekliği tersine çeviren bir ideoloji işlevi görmüştür.

Emile Durkheim modern toplumda dinin doğası ve rolüne ilişkin Marx'tan farklı olarak kültürel bir bakış açısına sahiptir. Öncelikle Durkheim, dini doğrudan din olması özelliğinden dolayı değil ahlakın bir parçası olması sebebiyle inceleme konusu haline getirmiştir. Çünkü sosyal anlamda ahlak, insanların bir toplum içinde birlikte yaşamalarını mümkün kılan prensipler manzumesini ifade etmektedir. Bu anlamda din tarih boyunca insanların ortak bir hayat yaşamalarını mümkün kılarak dayanışma ve bütünleşmeye bağlı bir toplumsal yapının varlığına katkı sağlamıştır. Ancak modern toplumun ortaya çıkmaya başlaması ile bu bütüncül sosyal yapıda kırılmalıklar başlamıştır. Bu noktada Durkheim, dinin modern toplumda tekrar sosyal birlik ve dayanışma sağlamasının imkânını ortaya koymaya çalışmıştır. Bunun gerçekleşmesi için de dini, kutsal kavramı merkezinde incelemiştir. Çünkü kutsalın ortaya çıkış süreci sosyal bir yol takip etmektedir. Bir anlamda toplum, hayatın sıradan unsurlarını özel anlam ve semboller ile kutsallaştırmaktadır. Aynı zamanda bu kutsallaşma süreci toplumun kendi varlığını pekiştirmesi ve sürekliliğine vurgu yapmasını sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Alıcı M. (2010). “Mukayeseli Din Tarihçisi ve Antropolog James George Frazer (1854-1941)”, Harun Güngör Armağanı, (Ed. Mustafa Ünal ve diğ.). Kesit Yayınları
- Coser A. L. (2011). Sosyolojik düşüncenin ustaları, (Çev.: Himmet Hülür ve diğ.). De Ki Yayınları.
- Durkheim E. (2011). Dini hayatın ilkel biçimleri, (Çev.: Fuat Aydın). Eskiyei Yayınları.
- Huther, J. C. (2013). Durkheim’i Anlamak, (Çev.: Sera Akyüz). İletişim Yayınları.
- Jonathan, H.T., Leonard, B., Charles, P. (2010). Sosyolojik teorinin oluşumu. (Çev: Ümit Tatlıcan). Sentez Yayıncılık.
- Kösemihal, N. Ş. (1971). Durkheim sosyolojisi. Remzi Kitabevi Yayınları.
- Marx, K., Engels, F. (2008). Din üzerine (Çev: Kaya Güvenç). Sol Yayınları.
- Marx, K. (2009). Hegel’in hukuk felsefesinin eleştirisi. (Çev: Kenan Somer). Sol Yayınları.
- Marx, K. (2009). Yahudi sorunu. (Çev: Yayın Kurulu). Sol Yayınları.
- Marx, K., Engels, F. (2009). Yazın ve sanat üzerine. (Yay. Haz: Muzaffer Erdost). Sol Yayınları.
- Marx, K., Engels, F. (2018). Alman ideolojisi. (Çev: Sevim Belli). Sol Yayınları.
- Morris, B. (2004). Din üzerine antropolojik incelemeler. (Çev: Tayfun Atay). İmge Kitabevi Yayınları.
- Nisbet, R. (2013). Sosyolojik düşünce geleneği. (Çev: Yusuf Kaplan). Paradigma Yayıncılık.
- Özyurt, C. (2014). Marx’ta yanılısama ve ideoloji olarak din. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 2. s. 207-240
- Ritzer, G. (2013). Sosyoloji kuramları. (Çev: Himmet Hülür). De Ki Basım Yayım.
- Tanyu H. (1983). Totem, totemizm ve tabu üzerine yeni araştırmalar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1983, Cilt: 26, s., 157